

MI VAN AZ ÁTOK MÖGÖTT? *Az anathema kifejezés nyomában*

János SEBŐK¹

ABSTRACT

In this paper I examined the background of the Greek term ἀνάθεμα. The first impulse gave me the studying of The Letter of Paul to the Galatians. In this letter the apostle uses two different words to express malediction. One of them, the anathema, captured my attention with its various shades of meaning and with the fact that it was previously used related to the cult too.

First of all I explored the way how does the holiness of the Old Testament remain in Apostle Paul's idiom maledictis. On the other hand I researched the phenomenal evolution of the term – how did the profane idiom anathema become the symbol of the church anathema or rather the symbol of the fulmination unto the late antiquity.

In order to clear the questions connected to the term I used beyond the Bible other Greek and Latin sources as well.

KEYWORDS: curse, cult, holiness, etymology, exegesis

1. BEVEZETÉS

Mindennapi jelenségnek számít, hogy profán, hétköznapi értelemben vagy akár káromkodás céljából használunk olyan szavakat, amelyek korábban komoly, sok esetben vallásos, kultikus töltettel bírtak. Ez történt az átok kifejezések használatával is.

Jelen munkám ötlete a Galata levél tanulmányozása során merült fel bennem, amelynek két szakaszában is ír átokról Pál apostol, ráadásul két különböző kifejezést használva. A Galata 1,8-9-ben² az ἀνάθεμα (*anathema*), míg a Galata 3,10-13-ban³ az ἐπικατάρατος (*maledictus*) szót alkalmazza Pál.

Ebben a tanulmányban *anathema* kifejezés vizsgálatával kívánok foglalkozni, elsősorban annak bibliai előfordulásai kapcsán. Abból a célból, hogy a jelzett szó jelentésének árnyalatait, illetve annak változásait még érzékletesebben szemléltessem, néhány olyan példát is kiemelnék, amikor az antik irodalomban, valamint a jogban (az *anathema* kultikus jelentőségére tekintettel elsősorban az egyházjogban) találkozhatunk a vizsgált fogalommal.

¹ A Selye János Egyetem Református Teológiai Karának ötödéves hallgatója

² »De ha még mi magunk vagy egy mennyből való angyal hirdetne is nektek evangéliumot azon kívül, amelyet mi hirdettünk, átkozott legyen! Amint már korábban is megmondtuk, most ismét mondom: ha valaki nektek más evangéliumot hirdet azon kívül, amelyet elfogadtatok, átkozott legyen!» Gal 1,8-9
A bibliai idézeteknél a Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliájának szövegét használom. (RÚF 2014)

³ »Mert a törvény cselekedeteiben bízó átok alatt vannak, amint meg van írva: „Átkozott mindenki, aki nem marad meg abban, amiről meg van írva a törvény könyvében, hogy azt kell cselekedni.” Az pedig nyilvánvaló, hogy törvény által senki sem igazul meg Isten előtt, mert „az igaz ember hitből fog élni”. A törvény pedig nem hitből van, hanem „aki cselekszi, az fog élni általa”. Krisztus megváltott minket a törvény átkától úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: „Átkozott, aki fán függ”. Gal 3,10-13

2. A SZÓ A BIBLIÁBAN

2.1. Ószövetség

Az ἀνάθεμα főnév az ἀνατίθημι igéből származik, mely elsősorban feltesz, rátesz, felajánl értelemmel bír.⁴ Azt jelölték így, amit Istennek ajánlottak oda, mint például az elsőszülötteket⁵, vagy, ahogy egy kommentár írja, azt, „ami az oltárra van helyezve”.⁶ Varga Zsigmond szótárában a következőt írja: „A Septuaginta a héber chäräm fordítására használja: „ami Istennek van szentelve (a zsákmányból)”, ezért lehet áldott vagy áldozott, attól függően, hogy milyen szemszögből nézzük, mindenesetre: az embernek érinthetetlen. Az Újszövetségben a negatív mozzanat lesz döntővé és kizárólagossá.”⁷ Ahhoz, hogy a szó jelentésének folyamatos változásáról tisztább képet kapjunk, először az Ószövetségben, majd az Újszövetségben vizsgálom meg, hogy milyen szövegekben találkozhatunk a kifejezéssel.⁸

Az ἀνάθεμα főnév húsz alkalommal fordul elő az Ószövetségben, ebből tizennyolcszor az ún. Hexateuchosban, még közelebbről pedig előfordulásainak több mint a felét Józsué könyvében láthatjuk. További két esetben egyetlen hangzónyi változással (ἀνάθημα)⁹ szerepel a szó az 5Móz 7,26-ban, illetve ugyanezen formában a deuterokanonikus könyvekben is fellelhető háromszor.¹⁰

Arra a kérdésre, hogy létezik-e értelmezésbeli különbség az ἀνάθεμα és az ἀνάθημα között, Richard C. Trench Synonyms of the New Testament című művében két különböző nézőponttal is szolgál. Az egyik szerint a klasszikus (attikai) görög nyelvben az étával írt verziót használták; a hellenisztikus görögben – mely a Septuagintára is jellemző – pedig a másikat, néhol keverten. A másik elméletét arra építi, hogy kétféleképpen lehetett valamit az Úrnak szentelni. „*Izrael népe az Úrnak volt szentelve, és ő megdicsőítette magát bennük/közöttük; míg a gonosz kánaániták az Úrnak voltak szentelve, és ő megdicsőítette magát rajtuk/felettük.*”¹¹ Így a kétféle használat kétféle odaszentelődést fejez ki, ennek megfelelően az ἀνάθημα megszentelődésre, az ἀνάθεμα pedig átokra utal.¹² Az én véleményem szerint az első felvetés az elfogadhatóbb, mivel a két szó előfordulásait vizsgálva nem lehet megállapítani éles különbséget azok jelentésében. Ezt támasztja alá továbbá az is, hogy az attikai dialektusban írott szövegekben szinte kizárólag az ἀνάθημα forma fordul elő.

⁴ ἀνάθεμα (szócikk). In: Liddel-Scott-Jones: English-Greek Dictionary. Clarendon, Oxford. 1940.

⁵ Cserhádi Sándor: Pál apostolnak a galáciabeliekhez írt levele. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Bp. 1982, 35.p

⁶ Varga Zsigmond J.: A galatákhoz írt levél. Kálvin, Bp. 1998, 29.p. Az Edward Robinson-féle A Greek and English lexicon of the New Testament ellenben mindössze ennyit tesz hozzá: ἀνάθεμα minden, ami visszavonhatatlanul halálra, elpusztításra van ítélve.

⁷ Varga Zsigmond J.: Újszövetségi görög-magyar szótár. Kálvin, Bp. 1996, 50.p.

⁸ Érdemes még megemlíteni Almási Tibor magyarázatát is, aki Vargához hasonlóan felhívja a figyelmet a szó jelentésének eltérésére az Ó- ill. Újszövetség között. „Az ἀνατίθημι azt jelenti, hogy „felhelyezek valamit valahova”, és az ἀνάθεμα eredetileg a templomnak az ajtajára vagy falára fölhelyezett áldozati hús, amit onnan leemelve helyeztek az oltárra. Tehát úgy indul a jelentéstartalom, hogy: felhelyezett, vagyis elkülönített, másra már föl nem használható, csak az adott célra. Innentől kezdve aztán a pozitív tartalom elindul a negatív irányba, és a pozitív elkülönítettség és a negatív elkülönítettség közül a negatív elkülönítettség kezd egyszer csak előtérbe kerülni, és itt aztán Pálnál már ez a jelentéstartalom jelentkezik.” Almási Tibor: Válogatott szakaszok exegézise. Szerzői kiadás, Bp. 2013, 194.p.

⁹ Ben Witherington véleménye szerint a kétféle jelölés magyarázata abban rejlik, hogy az epszilonnal írt verzió a koinéban, míg az étával előforduló alak a klasszikus görögben volt elterjedtebb. Witherington, Ben III: Grace in Galatia. T & T Clark International, London, 2004, 83.p. Vele ellentétben Richard C. Trench egy bonyolultabb magyarázattal is előáll. (Ld. 10. lábjegyzet!)

¹⁰ Morrish, George: A concordance of the Septuagint. Zondervan Publishing Company, Gran Rapids, Michigan, 1976, 16.p.

¹¹ Trench, Richard C.: Synonyms of the New Testament. Cosimo Classics, New York, 2007, 16.p.

¹² Uo.

Az *ἀνάθεμα* alkalmazásának első típusába az Istennek ajánlott fogadalmi ajándék esete sorolható.¹³ Legelőször a 3Mózes 27,28¹⁴-ban találkozhatunk a kifejezéssel, mely itt még teljes mértékben pozitív töltettel bír. A magyar fordítások többnyire Istennek szentelt tulajdonnak fordítják, a 2014-es új fordítású Biblia tovább növelve jelentőségét *esküvel* szentelt tulajdonról ír. Hieronymus, a Vulgata szerzője szintén eltér az addigi gyakorlattól, és nem az *anathema* latin alakot használja, hanem a *consecro* (megszentel) ige alakjait használja.¹⁵ Mindenesetre a következő versben mégis megjelenik a negatív felhang, amikor az Istennek ajánlott emberekről ír: „*az ilyen ember halállal lakoljon*”.¹⁶ Tehát megállapítható, hogy bár maga az *ἀνάθεμα* kifejezés még pozitív tartalmat hordoz, de mintegy záradékként már itt is megjelenik mellette a fenyegető üzenet.

Az *ἀνάθεμα* a Septuagintában leggyakrabban a zsidó nép honfoglalásával – és ezzel párhuzamosan az ellenséges városok elpusztításával – kapcsolatosan jelenik meg. Ha egy város felett kimondták az átkot, mindenestől el kellett azt pusztítani, és nem zsákmányolhattak belőle.¹⁷ Ehhez hasonló, de mégis speciális helyzetet láthatunk az 5Mózes 7,26¹⁸-ban is. Itt csak a zsákmányszerzés egy bizonyos formája esik átok alá: a bálvány (*βδέλυγμα* = utálat, undor tárgya) megtartása. Tehát az átok nem az egész elpusztítandó városra, hanem a bálványimádásra korlátozódik.¹⁹ Jutta Hausmann szerint ennek az oka abban keresendő, hogy „*a szöveg szerint az idegen népek vallásgyakorlásával szemben meg kell kísérelni a kizárólagos JHVH-tisztelet megvalósítását, méghozzá Izrael jövőjének biztosítása érdekében.*”²⁰ Ezt alátámasztja az 5Mózes 7, mely az Ígélet földjén élő különböző népekről ír, és megtiltja, hogy Izrael fiai házasság útján keveredjenek velük.

Mint már említettem, leggyakrabban Józsué könyvében szerepel az *ἀνάθεμα* kifejezés, ezen belül is Aj város ostromának leírásakor. Isten megtiltotta a zsákmányszerzést Izrael népének, átok (*ἀνάθεμα*) alá helyezve azt. Ákán²¹ azonban megszegte ezt a parancsot, ezért meg kellett halnia. Így átokként értelmezhetjük a halálbüntetést is, ha az az *ἀνάθεμα* eltulajdonításával van összefüggésben.²²

E rövid áttekintés után is jól látható, hogy már az ószövetségi előfordulásaiban is különböző árnyalatokkal jelenik meg a tárgyalt kifejezés. Míg a 3Móz 27,28-ban annak pozitív tartalma volt hangsúlyos, a későbbi iratokban mindig valamiféle pusztítás, büntetés vált a szó elsődleges üzenetévé. Éppen ezért meglepő, hogy a Krisztus előtti második évszázad eseményeiről tudósító Makkabeusok könyvében²³ újfent áldozat jelentéssel jelenik meg.²⁴

¹³ Hausmann, Jutta: Ennyire kegyetlen az Isten? Megjegyzések az ószövetségi átok-fogalomhoz. (In: Ókor 2006/3-4 96-99.pp.), 96.p.

¹⁴ „De amit esküvel szentelt (*ἀνάθεμα*) valaki tulajdonából az ÚRnak, akár ember, akár állat, akár ősi birtok az, azt nem adhatja el, és nem válthatja vissza. Minden esküvel odaszentelt dolog (*ἀνάθεμα*) igen szent tulajdona az ÚRnak.” 3Móz 27,28

¹⁵ „Omne quod Domino consecratur, sive homo fuerit, sive animal, sive ager, non vendetur, nec redimi poterit. Quidquid semel fuerit consecratum, Sanctum sanctorum erit Domino.”

¹⁶ 3Móz 27,29b.

¹⁷ Cserháti Sándor: i.m. 35.p.

¹⁸ „Ne vigyél tehát semmit se házadba a bálványból, hogy átkozottá (*ἀνάθημα*) ne légy, amilyen az; undokságként vesd meg, förtelemként és szennyként utáld, mert átkozott (*ἀνάθημα*).” 5Mózes 7,26

¹⁹ Cserháti Sándor: i.m. 35.p.

²⁰ Hausmann, Jutta: i.m. 97.p.

²¹ Az *ἀνάθημα* szót a Krónikák első könyve is Ákán bűne kapcsán említi: „Karmí fia volt Ákán, aki szerencsétlenséget hozott Izráelre, mivel hűtlenül bánt a kiirtásra rendelt dolgokkal (*ἀνάθημα*)” 1Krón 2,7

²² Hausmann, Jutta: i.m. 96.p.

²³ „A szent templomot, amelyet azelőtt kifosztott, a legjelesebb ajándékokkal (*ἀναθήμασιν*) ékesíti fel, a szent edényeket megsokasítja, az áldozatokkal járó költségeket pedig a saját jövedelmeiből fedezi.” 2Makk 9,16 (A Káldi-Neovulgáta alapján)

Említésre méltó még, hogy tizenhárom esetben igeként (ἀναθεματίζω/*anathematizo*) is szerepel ez az „átokkifejezés” az Ószövetségben. Tartalmilag, illetve jelentés alapján ezek az igék is többnyire a már tárgyalt kategóriákba sorolhatóak be. Kiemelendő viszont a 4Móz 18,14, mely az áldozatok papságnak jutó részéről nyilatkozik: „*Tied (Lévi törzséé) legyen mindaz, amit esküvel szenteltek oda Izráelben.*” Amint a Jubileumi kommentár is írja: „*Az említett szó általában a könyörtelenül elpusztításra ítélt személyekre, állatokra, vagy tárgyra vonatkozik. Itt a kifejezésnek szintén kizárólagos értelme van ugyan, de nem az elpusztításnak, hanem az igénybevételnek az értelmében.*”²⁵ Ehhez hasonló „elkobzás” jelenik meg az Ezsd10,8²⁶-ban is, ahol az Ezsdrás által meghirdetett gyűlésről távol maradókat büntetik vagyonuk elvételével. Ennél a szakasznál a Vulgatában az *auferetur universa substantia* szókapcsolat található, mely véleményem szerint szintén arra utal, hogy itt nem pusztán szimbolikus vagy kultikus vonatkozás jelenik meg, hanem sokkal inkább politikai döntésről van szó. Aki nem jelenik meg az újrászervezés szempontjából mérvadó összejövetele, retorzióra számíthat.

2.2. ÚJSZÖVETSÉG

2.2.1. Lukács

Az ἀνάθεμα újszövetségi előfordulásának vizsgálatakor könnyebb a feladatunk, ugyanis az Újszövetségben a gyakoribb alakban mindösszesen hat alkalommal szerepel a szó. Pál apostolon kívül egyedül Lukács evangélista használja a fogalmat, az Apostolok Cselekedeteiben.²⁷

A Lk 21,5²⁸-ben azonban az ἀνάθημα alak található, egyszersmind ez az egyetlen újszövetségi szakasz, ahol kizárólag fogadalmi ajándék jelentéssel bír. A korábbiakban utaltam rá, hogy az ἀνάθεμα jelentéstartalma az Újszövetség idejére negatívvá vált,²⁹ ennek viszont ellentmondani látszik ez a lukácsi igeszakasz. Ha azonban jobban megvizsgáljuk a megelőző, ill. következő verseket, láthatjuk, hogy a tanítványok a jeruzsálemi Templom nagyszerűségéről áradoznak Jézusnak, aki azt válaszolja, hogy az épületet le fogják rombolni. Meglátásom szerint szimbolikus jelentősége van e szóhasználatnak³⁰, mivel a Templom a zsidóság és a régi szövetség egyik legfontosabb jelképe. Így egyszerre jelenik meg a múlt, az „ó” szövetség a fogadalmi ajándékokkal; a jelen, az „új” szövetség Jézus önkéntes áldozatával és a jövő, az ítélettel.³¹ Richard Trench szerint az, hogy Lukács és Pál eltérően használja a szót, arra utal, hogy az evangélista azt szeretné kifejezni, hogy amit Istennek ajánlottak, az az Ő dicsőségére

²⁴ Zárójelben még meg kell említenünk a Mal 3,23-t (Vulgata alapján Mal 4,6), ahol bár a görög szövegben nincs szó átokról, a latinban megjelenik az *anathema*.

²⁵ Jubileumi Kommentár: A Szentírás magyarázata. I. kötet. Kálvin, Bp. 1998, 25.p.

²⁶ „Ha pedig valaki nem jön el három napon belül, annak a jószágát a vezetők és a vének határozata értelmében ki kell irtani (ἀναθεματισθήσεται), őt magát pedig ki kell zárni a hazatértek gyülekezetéből.” Káldi a kiirtás helyett ezt írja: „...annak elkobozzák egész vagyonát” Ezsd 10,8

²⁷ Schmoller, Alfred: Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament. German Bible Society, Münster/Westfalen, 1995, 30.p.

²⁸ „...néhányan megjegyzték a templomról, hogy milyen szép kövekkel és fogadalmi ajándékokkal (ἀναθήμασιν) van díszítve...” Lk 21,5

²⁹ Ld. 8., 10. lábjegyzet!

³⁰ Érdekeség, hogy sem Máté, sem Márk nem használja ezt a kifejezést ennek a történetnek a leírásában.

³¹ „William Barclay ezen igeveres magyarázatánál – bár más megközelítéssel - szintén a zsidók által elképzelt korszakokra hívja fel a figyelmet: „A jelen korszak az egyik, ami rossz és gonosz a bűn miatt. Lehetetlen a megjavítása, csupán pusztulásra való. A másik az eljövendő aranykorszak, a zsidók világuralmának a megvalósulása. A kettő között azonban ott van az Úr napja, ami kozmikus katasztrófák ésfelfordulások rettenetes ideje, az új korszak keserves vajúdása.” Barclay, William: The gospel of Luke. Westminster John Knox Press, Louisville, 2001, 303.p.

van, míg az apostol használatában az *ἀνάθεμα* úgy jelenik meg, mint az ősi kánaánitáknál, tehát egyrészt magában hordozza Isten dicsőségét, másrészt a pusztulást is.³²

Még problémásabb az ApCsel 23,14 exegetálása.³³ A Károli- illetve az újfordítás itt már egyöntetűen átoknak fordítja az *ἀνάθεμα*-t, viszont Káldi fogadalomként interpretálja. Hieronymus a 3Móz 27,28-hoz hasonlóan itt is eltér a szó szerinti fordítástól, viszont jelen esetben nem a *consecro* ige valamely alakját, hanem a *devotio* (felszentelés, feláldozás, fogadás) főnevet hozza, mely megjelölés már a római jogban is előfordul. A *devotio* jogi szövegekben való megjelenéseit figyelve megállapíthatjuk, hogy hasonlóképpen fejlődött és alakult a szó tartalma, mint azt fentebb az *ἀνάθεμα* esetében is láthattuk. Adolf Berg a *devotio* 3 fajtáját ismerteti: a.) magas rangú személyek méltóságjelzője (pl. megszólításnál elterjedt *devotio tua*), b.) a késő Római Birodalomban az adózással összefüggésben alkalmazták. Számunkra a c.) verzió a legérdekesebb: „*Ez egy – egy mágikus formulán keresztül – az alvilági istenekhez címzett átok, melyben arra kérik őket, hogy pusztítsanak el egy meghatározott személyt.*”³⁴

Tehát ebben a szituációban is egy valláshoz, kultuszhoz szorosan kapcsolódó fogalomról beszélhetünk. Ez még jobban rávilágít arra, hogy akár zsidó, akár keresztyén, akár pedig klasszikus források alapján beszélünk átokról, az sohasem profán, hanem mindig vallásos kötődésű.

Az Újszövetségben egyedül Lukács használja az *ἀναθεματίζω* igét, az imént említett ApCsel 23-ban. Egymás után háromszor is alkalmazza ezt, annak leírása kapcsán, amikor a zsidók Pál megöletését tervezik.

2.2.2. Páli levelek

Azt vizsgálva, hogy Pál apostol miképpen alkalmazza az *ἀνάθεμα*-t, az eddigiekhez képest egy újdonságra figyelhetünk fel. Pálnál ez a szó nincs közvetlen kapcsolatban fogadalmi ajándékkal vagy fogadalommal, de nem is egy város elpusztítása, valamilyen zsákmány vagy bálvány eltulajdonításával kapcsolatosan jelenik meg ez a fajta átok, hanem mindig személyre irányul. A Rm 9,3³⁵-ban feltételes módban önmagára, az 1Kor 12,3³⁶-ban tagadó szerkezetben Jézusra, az 1Kor 16,22³⁷-ben az Urat nem szeretőkre, a Galata 1,8-9³⁸-ben pedig a más evangéliumot hirdetőkre.

Az apostol több különböző görög kifejezést is használ leveleiben az átok leírására; egyaránt használja az *ἀράομαι*, *κατάράομαι*, valamint a *λοιδορέω* igék alakjait. Legtöbbször mégis az *ἀνάθεμα*-t alkalmazza. A Rm 9,3 mellett magyarázatként szolgálhat, hogy Pál a saját népéről ír, illetve hogy a római gyülekezet többségét a zsidókeresztyének adták, akik számára az *ἀνάθεμα* a korábban említettek miatt különleges többlettel bírt. „*Mert azt kívánom, hogy inkább én magam legyek átok alatt, Krisztustól elszakítva, az én testvéreim, az én test szerinti rokonaim helyett.*” – írja az apostol. Bizonyos feltevések szerint ennek a kijelentésnek személyes háttere lehetett. Egyes teológusok arra következtetnek ugyanis, hogy a zsidók kiközösí-

³² Trench, Richard C.: i.m. 16.p.

³³ „Ezek elmentek a főpapokhoz és a vénekhez, és így szóltak: Súlyos átokkal (Ἀναθέματα) köteleztük magunkat, hogy semmit sem veszünk magunkhoz, amíg meg nem öljük Pált.” ApCsel 23,14

³⁴ „A malediction addressed through a magic formula to the infernal gods requesting them to destroy a certain person.” Berger, Adolf: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, 434.p.

³⁵ „Mert azt kívánom, hogy inkább én magam legyek átok alatt (ἀνάθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ), Krisztustól elszakítva, az én testvéreim, az én test szerinti rokonaim helyett.” Rm 9,3

³⁶ „Ézért tudtotokra adom, hogy senki sem mondja: „Jézus átkozott”(Ἀνάθεμα Ἰησοῦς), aki Isten Lelke által szól; és senki sem mondhatja: „Jézus Úr”, csakis a Szentlélek által.” 1Kor 12,3

³⁷ „Ha valaki nem szereti az Urat, legyen átkozott! Marana tha!” 1Kor 16,22

³⁸ Ld. 1. l. ábjegyzet!

tették, sőt talán ki is átkozták Pált, azzal vádolva, hogy eretnokségbe viszi a zsidóságot.³⁹ Érdekes párhuzam – és megerősíti ezt az elméletet –, hogy a zsidók is „átokkal kötelezték magukat” (ἀνεθεμάτισαν) Pál megölésére.⁴⁰

A Korinthusiakhoz írott első levélben kétszer is megtalálható az ἀνάθεμα forma, most azonban csak az 1Kor 12,3-ra térek ki röviden. Az ezt megelőző és követő igeversekben a kegyelmi ajándékokról és a Lélekről esik szó. Itt egy párhuzamot vehetünk észre. Senki nem mondhatja Jézust Úrnak, csak a Szentlélek által, és így magától értetődik, hogy a Szentlélek által senki se mondhatja átkozottnak Jézust. A reformátorok ezt a szakaszt Isten- ill. Krisztus káromlásával hozták összefüggésbe. Amint az alábbi Bullingernek tulajdonított idézet is kifejti: „Átkozottnak mondja Jézust, aki Krisztus tanítását és magát az Úr Krisztus káromolja.”⁴¹ Kálvin még tovább megy, és gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz az *anathema* és a *blasphemia* (istenkáromlás) között: „Dicere anathema Iesum est blasphemiam adversus eum proferre.”⁴² Ezzel megállapíthatjuk a szó egy újabb jelentésárnyalatát, mely ismételten jelzi annak nagyon gazdag tartalmát.

Végül Pál apostol a Gal 1,8-9-ben megduplázva használja az „átkozott legyen” (ἀνάθεμα ἔστω/*anathema sit*) metódust mindazokra, akik más evangéliumot hirdetnek. Tudniillik „tévtanítók” érkeztek a galata gyülekezetbe, elsősorban olyan zsidókeresztyének, akik a körülmetélés szükségességét hirdették.⁴³ Pált ez indítja arra, hogy kiálljon az egyetlen evangélium mellett, átkokkal sújtva még akár az angyalokat is, ha ettől eltérően tanítanak. Mit kell érteni az „átkozott legyen” alatt ebben a konkrét szituációban? Almási Tibor négy lehetőséget is felsorol, melyek, úgy gondolom, egyformán helytállóak lehetnek: a.) kárhozzon el, b.) a gyülekezet ne engedje magát befolyásolni általa c.) legyen kivonva a forgalomból, d.) legyen használhatatlan közöttük az az eszme, amit hirdetnek ezek a „tévtanítók”.⁴⁴ Az átok szigorúsága mellett meglátásom szerint az ἀνάθεμα másik jelentése is megbújik ebben a szakaszban. Ugyanis az evangélium hasonlóan szent és az Úrhoz tartozó, mint a fogadalmi ajándék. Hasonlóképpen érvel Balla Péter is a Galata levélhez írott kommentárjában: „Pál apostol az evangélium ügyének szent voltát, Istenhez tartozását akarta kifejezni az ellenpólus felvillantásával: aki nem akar az egyetlen evangélium szerint tartozni Istenhez, az ne legyen embereké sem (így a galatáké sem), azaz elpusztítandó”.⁴⁵

Mindent összevetve úgy látom, hogy Pál az ἀνάθεμα kifejezést többnyire olyan helyzetekben használja, amikor azzal a hallgatósága számára jobban ki tudja emelni az üzenet komolyságát. A szigorúság mellett a szentség is egyértelműen megjelenik a szó páli alkalmazásában. Az Ószövetséghez képest új motívum az is, hogy valamilyen módon az istenkáromlással is kapcsolatba kerül a szó. Ami viszont a leglényegesebb, hogy Pál célzottan használja az átkot, így az sokkal mélyebb értelmű, és nem fordulhat elő, hogy az elmélet síkján maradjon.

³⁹ Karner Károly: Isten igazsága. Pál apostol levele a rómabeliekhez. A „Keresztyén Igazság” kiadása. Győr, 1942, 64.p. Colette Kesler véleménye szerint a zsidó olvasókat zavarba ejtették és elijesztették Pál szavai, és ennek köszönhető, hogy „számos, különböző irányzathoz tartozó zsidó gondolkodó, aki Jézust Izrael hiteles fiaként reintegrálni akarta a judaizmusba, Pállal kapcsolatban sokkal tartózkodóbb, sőt ellenséges.” Kessler, Colette: Szent Pál – Zsidó szemszögből. In: Mérleg, (34.) 1998/1. 53-67.pp.

⁴⁰ Ld. fentebb! ApCsel 23; 12, 14, 21

⁴¹ Tőkés István: A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása. Nagyvárada, 1995, 317.p.

⁴² Kálvin János: Commentarius ad Corinthios I. 12,3. In: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia Vol. XLIX. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVII.

⁴³ Pl. Gal 5,2; 6,12

⁴⁴ Almási Tibor: i.m. 194.p. Kálvin amellel érvel, hogy az átok itt nem örök kárhozatra, hanem a zsinagógából való kiközösítésre utal. Kálvin János: Commentarius ad Galatas 1,8. In: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia Vol. L. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVIII.

⁴⁵ Balla Péter: Pál Apostol levele a Galáciabeliekhez. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Bp. 2009, 52.p.

2.2.3. Az „átkok átka”

Mindenképpen említésre méltó, hogy az Újszövetségben megjelenik az ἀνάθεμα egy „fokozott” alakja is: κατα(νά)θεμα, κατα(να)θεματίζω. Egyes fordítók ezt a kifejezést egy nagyobb, még komolyabb átokként értelmezik. További különlegessége ennek az alaknak, hogy profán szerzőknél egyáltalán nem fordul elő, sőt az Újszövetségben is mindössze két alkalommal.⁴⁶ A Mt 26,74-ben⁴⁷ a καταθεματίζω ige jelöli azt, miképpen tagadta meg Péter Jézust. Ez a történet is jelzi, hogy itt a lehető legsúlyosabb átokról van szó, melyhez az 1Kor 12,3-hoz hasonlóan szorosban kapcsolódik az istenkáromlás, sőt, mi több, jelen helyzetben Krisztus megtagadása is.

Szimbolikus jelentőségű, hogy a κατα(να)θεμα főnév a Biblia utolsó könyvének utolsó fejezetében jelenik meg. Egyszersmind ez az igevers arról tesz bizonyosságot, hogy eljön az idő, amikor a Bárány fog uralkodni, és a legnagyobb átoknak is vége lesz: „*És semmi elátkozott nem lesz többé; és az Istennek és a Báránynak királyi széke benne lesz; és ő szolgálójának néki*”.⁴⁸

Végigtekintve az ἀνάθεμα szó bibliai előfordulásain, két fontos megállapítást tehetünk. Egyfelől láthatjuk, hogy az eredetileg teljesen pozitív jelentéstartalommal bíró szó miképp módosult folyamatosan negatív, vészjósló kifejezéssé. Másfelől lényeges, hogy jelentésének változása ellenére mindvégig megmaradt az eredeti, szentségre, Úrnak való odaszentelődésre utaló tartalma.

3. ANATHEMA A BIBLIÁN KÍVÜL

3.1. Görög forrásokban

Amint már korábban említésre került, a klasszikus görög irodalomban – a Bibliával ellentétesen – többnyire az ἀνάθημα alak fordul elő. Szintén lényeges pont, hogy ezeknél az eseteknél nem beszélhetünk olyan jelentéstartalomról, amely valamiféle átokra utalhatna.

Az ἀνάθημα, mint fogadalmi ajándék már a történetírás atyjánál, Hérodotosnál is megjelenik. A következőket olvashatjuk Históriájában: „*Miután Gygés uralomra jutott, nem kevés fogadalmi ajándékot (ἀναθήματα) küldött Delphoiba.*”⁴⁹ A továbbiakban konkretizálja is, miszerint arany-, ill. ezüst ajándékokról van szó.

Ez alapján első látásra azt a következtetést is levonhatnánk, hogy párhuzam vonható az *anathema* ószövetségi valamint antik irodalomban való használata között. Azonban észre kell vennünk egy sarkalatos különbséget! Az Ószövetségben egyértelműen érződik az áldozati vagy fogadalmi ajándék szentsége; olyan dologról van szó, amely az Úrén, és ha ezt mások eltulajdonítják, akkor sok esetben büntetést, retorziót von maga után (ld. Ákán esete). Ezzel szemben itt sokkal inkább a „*do ut des*” (adok, hogy adj) elve érvényesül.⁵⁰ A fenti példán is

⁴⁶ ἀνάθεμα (szócikk): Robinson, Edward: A Greek and English lexicon of the New Testament. BiblioLife, 2009.

⁴⁷ »Akkor átkozódni és esküdözni kezdett: Nem ismerem azt az embert. És nyomban megszólalt a kakas.» Mt 26,74

⁴⁸ Jel 22,3. Ennél az igeversél az 1908-as Károli fordítást használtam, a kevésbé kifejező Újfordítás helyett. Meglepő az is, hogy a Vulgata meglehetősen gyengén adja vissza ezt a „nagy átkot”. A Mt 26,74 fordítása során a *coepi detestari et iurare*, míg a Jel 22,3-nál az *omne maledictum non erit* fordítások szerepelnek.

⁴⁹ Γύγης δὲ τυραννεύσας ἀπέπεμψε ἀναθήματα ἐς Δελφοὺς οὐκ ὀλίγα. Hérodotos. A görög-perzsa háború I. 14.

⁵⁰ Theodora Suk Fong Jim egy tanulmányában amellet érvel, hogy a görög vallásban ugyanakkor a *do quia dedisti* (adok, mert adtál) elv is fellelhető. Ezt alátámasztandó hosszasan mutatja be a különböző hálaáldozat fajtákat. Jim, Theodora Suk Fong: Naming a Gift: the Vocabulary and Purposes of Greek Religious Offerings. In: Greek, Roman and Byzantine Studies 52 (2012) 310-337. pp. Luigi Giussani szerint azonban ez utóbbi elv sokkal inkább jellemző a keleti vallásokra, mint például az iszlámra vagy éppen az egyiptomi

jól láthatjuk ezt: Gygés nyilvánvalóan azért visz adományt Apollónak uralma kezdetén, mert az isten segítségét reméli ettől. Tehát nem jelenik meg a szó háttérében az a fenyítő isteni hatalom, mely az ἀνάθημα bibliai megjelenésénél egyértelműen jellemző. Ezt támasztja alá az is, hogy többször az ἄγαλμα (dísz, ékesség⁵¹) szó szinonimájaként alkalmazza. Ennek egy ékes példáját láthatjuk az Odyszeiában is: „...énékszó és tánc, mely a víg lakomák koronája (ἀναθήματα δαιτός).”⁵² Itt tehát teljes mértékben hétköznapi szóként jelenik meg, mindenféle szent, kultikus utalást nélkülözve.

A Kr. e. 5. században élt görög drámaíró, Euripidész Ión című tragédiájában az ἀνάθημα egy eddig még nem tárgyalt jelentéssel fordul elő. A mű alaptörténete, hogy Apollón isten megbecstelenített egy Kreúsa nevű nőt. Így született Ión, akit anyja kitett egy barlangba. Apollón fivére, Hermész azonban megmentette a gyermeket és elvitte Apollón delphoi szentélyébe. A dolgozatom szempontjából érdekes szakaszban Kreúsa Delphoiba érkezik férjével, hogy jóslatot kérjen, és itt beszélgetésbe elegyedik tulajdon fiával, akit természetesen nem ismer fel:

„KREÚSA

S ki vagy te? Mert áldottnak mondom azt, ki szült!

IÓN

Az isten szolgájának hívnak, az vagyok.

KREÚSA

Vásár kínált, vagy város ajánlott (ἀνάθημα πόλεως) föl neki?”⁵³

Ión fel lett ajánlva Apollón istennek, így annak szolgája lett. A görög mitológiában bevett szokásnak számított, hogy egy-egy város alapításánál embereket ajánlottak fel egy templomnak anathémaként. Az is alátámasztja e helyzet gyakoriságát, hogy Kreúsa nem lepődik meg Ión válaszain.⁵⁴

Ezzel tehát az ἀνάθημα mint áldozati/fogadalmi ajándék egy új jelentésárnyalattal is felruházódik. Itt nem anyagi, tárgyi ajándékról van szó, hanem egy személy felajánlásáról, aki így az isten szolgájává (δούλος του Θεού) válik.

3.2. Latin forrásokban

Az előző fejezetben szembesülhettünk azzal, hogy a Biblián kívüli görög forrásokat vizsgálva további tartalommal gazdagodik az ἀνάθημα kifejezés. Nincs ez másképp a latin szövegek esetében sem. Itt különösen egy dologra szeretném felhívni a figyelmet néhány példával, még pedig arra, hogy az egyházatyák korától kezdődően az *anathema* gyakorlatilag egyházi kifejezéssé válik. Nem csupán spirituális, lelki átokról van szó, hanem már jogi következmények is járulnak mellé.

Az *anathema* kifejezést alkalmazzuk az 1054-es ortodox és katolikus egyház között létrejött *schizma* kapcsán,⁵⁵ de a későókori egyház egyik legnagyobb alakja, Augustinus is többször alkalmazta az *anathemát*. Ennek egyik legékezebb példája a *De catholica fide* című

kultuszokra. Giussani, Luigi: At the Origin of the Christian Claim. McGill–Queen's University Press. Montreal & Kingston, 1998, 16.p.

⁵¹ Meg kell jegyezni, hogy az ἄγαλμα továbbá előfordulhat „isteneknek adott ajándék” vagy „istenszobor” jelentéssel is. A Liddell-Scott-Jones English-Greek Dictionary szócikke alapján.

⁵² Homéros: Odysseia. I.152. Ford. Devecseri Gábor.

⁵³ Euripidész: Ión. 308-310. Ford. Devecseri Gábor.

⁵⁴ Andújar, Rosa; Coward, Thomas R. P., Hadjimichael, Theodora A.: Paths of Songs: The Lyric Dimension of Greek Tragedy. 2018. De Gruyter, Berlin/Boston, 296.p.

⁵⁵ Boleratzky Lóránd: Az ökumenikus kérdés egyházi jogi vonatkozásai. In: Iustum Aequum Salutare III. 2007/1. 65–73.pp. 70.p.

viselő prédikációja, amit tudatosan e köré épített fel. Több mint 20 téves felfogást⁵⁶ sorol fel, melyek híveire egyenként kimondja az átkot (*anathema sit*).⁵⁷

Szintén az *anathematizo* igével utasítják el a palesztin püspökök Hieronymusszal az élen az órigenista és apollinarista tanításokat.⁵⁸

Augustinus nagy ellenfelének, Pelagiusnak is az átok ezen fajtáját kellett alkalmazni Caelestius tanításaival szemben: „*Mint bolondokat, és nem mint eretnekeket átkozom meg őket.*”⁵⁹

E példák jól szemléltetik annak a folyamatnak a végét, hogyan vált egy kultikus használatban levő szóból olyan fogalom, mely az eretnekekkel való harc és a kiközösítés eszköze lett. Másrészt arra is világosan rámutat ez a levezetés, hogy egyszerűnek látszó szavak mögött micsoda hatalom húzódhat meg.

4. ÖSSZEGRZÉS

Munkámban annak felderítésére tettem kísérletet, hogy mi rejtőzik az Újszövetségben átokként használt *ἀνάθεμα* kifejezés háttérében. Abból a célból, hogy a szó minél több jelentésárnyalatát sikerüljön felszínre hozni, az Újszövetség mellett az *ἀνάθεμα* Ószövetségben, ill. néhány görög és latin forrásban megjelenő formáit is vizsgálat alá vontam. Ezek alapján két észrevételt tartok különösen fontosnak.

Először is a szó rendkívül izgalmas fejlődéstörténetéről szükséges néhány szót ejteni. Ez a fejlődés főképp a jelentés tekintetében lényeges, de emellett a dolgozat folyamán többször említett alaktani változás is megemlíthető.⁶⁰ Azonban sokkal érdekesebb és jelentősebb, hogy tartalmában hogyan és miképpen változott a kifejezés. A legkorábbinak tekinthető előfordulásánál (Kr. e. 8.sz.) dísz jelentő *anathema* a Kr.e. 4-5. századra már nem pusztán profán jelentéssel bírt, hanem használata egyre inkább összefüggésbe került különféle kultikus cselekedetekkel, áldozati ajándékokkal. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a Septuaginta készítői ezt használták fel a héber *chäräm* kifejezés fordítására. Már az Ószövetségben elkezdődik egy folyamat, ami az Újszövetségre csúcsosodik ki, s így az *ἀνάθεμα* jelentésében a negatív, fenyegető üzenet válik hangsúlyossá. Ez a tendencia tovább ível a következő századok keresztyén kultúrájában is, s már a későókor, ill. korai középkor idején tovább „szigorodik” a szó értelme, oly módon, hogy az átok mellett ekkor már egyértelműen kiközösítéssel is fenyeget.

Másodszor, ha az *ἀνάθεμα* szó háttérét vizsgáljuk, a leglényegesebb felfedezés, amit tehetünk, hogy szembesülünk annak szentséget hordozó jelentésstartalmával. Ez a megállapítás mindenekelőtt a szó Szentírásban való használatára igaz. Ezekben az esetekben, akár áldozati ajándékként, akár átokként próbáljuk visszaadni az eredeti kifejezés értelmét, tudatosítanunk kell Isten jelenlétét a szó árnyékában. Az áldozati ajándékok tekintetében ez talán egyértelműbben látszik. Az eredetileg pozitív jelentésű *anathema* azonban átokká válhat abban az esetben, ha az ember eltulajdonítja azt, ami Isten tulajdona (ennek legszemléletesebb

⁵⁶ Ide tartoznak többek között, akik nem hiszik a Szentháromságot, a test feltámadását, vagy éppen az azt állítókat, hogy a világot egy másik isten teremtette.

⁵⁷ Augustinus: Sermones 233.

⁵⁸ Hieronymus: Epistola 93.

⁵⁹ „*Anathematizo quasi stultos, non quasi haereticos.*” Augustinus: De gestis Pelagii. 6.16. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy bár Pelagius tulajdonképpen követőire mondott átkot, azonban kihasználva bírái csekély latin nyelvtudását, nem mint eretnekeket, hanem mint bolondokat átkozta meg őket.

⁶⁰ *ἀνάθημα* > *ἀνάθεμα*

példájaként ismételtén Ákánra gondolhatunk), vagy ha elferdíti, félremagyarázza azt (pl. Gal 1,8-9).

Mindent egybevetve kijelenthetjük, hogy érdemes a dolgok mélyebb értelmét kutatni, mint azt a jelen dolgozatban vázolt ἀνάθεμα szó története is hűen bizonyítja.

Jelen munkát Magyarország Collegium Talentum programja támogatta.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almási Tibor*: Válogatott szakaszok exegézise. Szerzői kiadás, Bp. 2013.
- Andújar, Rosa; Coward, Thomas R. P., Hadjimichael, Theodora A.*: Paths of Songs: The Lyric Dimension of Greek Tragedy. De Gruyter, Berlin/Boston, 2018.
- Balla Péter*: Pál Apostol levele a Galáciabeliekhez. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány. Budapest, 2009.
- Barclay, William*: The gospel of Luke. Westminster John Knox Press, Louisville 2001.
- Berger, Adolf*: Encyclopedic Dictionary of Roman Law. American Philosophical Society, Philadelphia 1991.
- Boleratzky Lóránd*: Az ökumenikus kérdés egyházzjogi vonatkozásai. In: Iustum Aequum Salutare III. 2007/1. 65–73.pp.
- Cserháti Sándor*: Pál apostolnak a galáciabeliekhez írt levele. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Bp. 1982.
- Giussani, Luigi*: At the Origin of the Christian Claim. McGill–Queen's University Press. Montreal & Kingston, 1998
- Hausmann, Jutta*: Ennyire kegyetlen az Isten? Megjegyzések az ószövetségi átokfogalomhoz. In: Ókor 2006/3-4 96-99.pp.
- Jim, Theodora Suk Fong*: Naming a Gift: the Vocabulary and Purposes of Greek Religious Offerings. In: Greek, Roman and Byzantine Studies 52 (2012) 310-337.pp.
- Jubileumi Kommentár*: A Szentírás magyarázata. I. kötet. Kálvin, Bp. 1998.
- Karner Károly*: Isten igazsága. Pál apostol levele a rómabeliekhez. A „Keresztyén Igazság” kiadása. Győr, 1942.
- Kálvin János*: Commentarius ad Corinthios I. 12,3. In: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia Vol. XLIX. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVII.
- Kálvin János*: Commentarius ad Galatas 1,8. In: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia Vol. L. = In: Corpus Reformatorum Vol. LXXVIII.
- Kessler, Colette*: Szent Pál – Zsidó szemszögből. In: MÉRLEG, (34.) 1998/1. 53-67.pp.
- Liddell-Scott-Jones*: English-Greek Dictionary. Clarendon, Oxford, 1940.
- Morrish, George*: A concordance of the Septuagint. Zondervan Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1976.
- Robinson, Edward*: A Greek and English lexicon of the New Testament. BiblioLife, 2009.
- Schmoller, Alfred*: Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament. German Bible Society, Münster/Westfalen, 1995.
- Tőkés István*: A Korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadása. Nagyvárad, 1995.
- Trench, Richard C.*: Synonyms of the New Testament. Cosimo Classics, New York. 2007
- Varga Zsigmond J.*: A galátákhoz írt levél. Kálvin, Bp. 1998.
- Varga Zsigmond J.*: Újszövetségi görög-magyar szótár. Kálvin, Bp. 1996.
- Witherington, Ben III*: Grace in Galatia. T & T Clark International, London, 2004.
- A latin forrásokot a Documenta Catholica Omnia oldalán megtalálhatóak.
<http://www.documentacatholicaomnia.eu/>